

Туризм і рекреація на природоохоронних територіях у контексті сталого розвитку: глобальні тенденції та українські реалії

Юлія Боруцька¹, Марта Мальська²

Опубліковано	Секція	УДК
30.12.2025	Економіка	338.48:504

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18735682>

Анотація. Мета дослідження полягає у визначенні та обґрунтуванні управлінських підходів, які забезпечують узгодження рекреаційного використання природоохоронних територій із завданнями їх охорони в контексті сталого розвитку. Об'єктом дослідження являються процеси організації туризму і рекреації на природоохоронних територіях та їхній вплив на природні комплекси і соціально-економічні практики. В статті розкрито проблематику туризму і рекреації на природоохоронних територіях у контексті сталого розвитку, зосереджену на поєднанні природоохоронного пріоритету з організацією відвідувань і соціально-економічними інтересами місцевих громад. Визначено ключові складові управління, які знижують антропогенний тиск, зокрема зонування територій, регулювання потоків відвідувачів, розвиток освітніх програм, упровадження інфраструктури мінімального впливу та посилення нагляду і відповідальності. Охарактеризовано типові негативні наслідки некерованої рекреації, серед яких деградація рослинного покриву, ерозія ґрунтів, турбування дикої фауни, накопичення відходів, конфлікти між групами відвідувачів, а також ризики, пов'язані з пожежною небезпекою і перевантаженням локальних сервісів. Обґрунтовано доцільність використання адаптивного управління на основі постійного оцінювання стану стежок, ґрунтів, водних об'єктів і ключових видів, разом із цим встановлено, що прозора комунікація правил і причин обмежень підвищує дотримання режимів охорони та зменшує частку порушень. Доведено, що концентрація сервісів у зонах стаціонарної рекреації та перенаправлення потоку на стійкіші ділянки дозволяють скоротити хаотичну присутність людей у чутливих оселищах, а справедливі фінансові механізми підтримують охоронні заходи й підсилюють довіру громад. Встановлено, що партнерство адміністрацій територій із громадами, бізнесом і державними органами влади формує підґрунття для узгоджених рішень, тоді як оцінювання ефективності потребує поєднання польового моніторингу з рішеннями на базі застосованих цифрових технологій.

---

¹ ORCID ID 0000-0002-5040-8624

кандидатка геологічних наук,

доцент кафедри туризму, рекреації та краєзнавства

Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького (м. Львів, Україна)

² ORCID ID 0000-0001-8887-6565

доктор економічних наук, професор,

Львівський національний університет імені Івана Франка,

Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького (м. Львів, Україна)

Ключові слова: природоохоронні території, сталий розвиток, туризм, рекреація, зонування, управління потоками відвідувачів, інфраструктура мінімального впливу, екологічна освіта.

Tourism and recreation in protected areas in the context of sustainable development: global trends and Ukrainian realities

Abstract. The purpose of the study is to identify and substantiate management approaches that ensure the coordination of recreational use of protected areas with the tasks of their protection in the context of sustainable development. The object of the study is the processes of organizing tourism and recreation in protected areas and their impact on natural complexes and socio-economic practices. The article reveals the issues of tourism and recreation in protected areas in the context of sustainable development, focused on combining the environmental priority with the organization of visits and the socio-economic interests of local communities. Key management components that reduce anthropogenic pressure are identified, in particular, zoning of territories, regulation of visitor flows, development of educational programs, implementation of minimal impact infrastructure, and strengthening supervision and responsibility. Typical negative consequences of unmanaged recreation are described, including vegetation degradation, soil erosion, wildlife disturbance, waste accumulation, conflicts between groups of visitors, as well as risks associated with fire danger and overloading of local services. The feasibility of using adaptive management based on continuous assessment of the condition of trails, soils, water bodies and key species is substantiated, along with the establishment that transparent communication of rules and reasons for restrictions increases compliance with protection regimes and reduces the proportion of violations. It is proven that the concentration of services in stationary recreation areas and redirection of flow to more stable areas can reduce the chaotic presence of people in sensitive habitats, and fair financial mechanisms support protection measures and strengthen community trust. It has been established that the partnership of territorial administrations with communities, businesses and state authorities forms the basis for coordinated decisions, while the assessment of effectiveness requires a combination of field monitoring with solutions based on applied digital technologies.

Keywords: nature conservation areas, sustainable development, tourism, recreation, zoning, visitor flow management, minimal impact infrastructure, environmental education.

Вступ

Актуальність проблеми. Туризм і рекреація на природоохоронних територіях у контексті сталого розвитку набувають особливої ваги через зростання суспільного попиту на безпечний відпочинок у природі та одночасне посилення тиску на екосистеми. У природоохоронних територіях поєднуються вразливі природні комплекси, оселища рідкісних видів, водні й ґрунтові ресурси, а також культурні ландшафти, які мають високу цінність для освіти, науки й формування екологічної свідомості. Разом із цим саме тут не рідко найвиразніше проявляються наслідки надмірного відвідування, зокрема витоптування рослинності, ерозія ґрунтів, фрагментація середовищ існування, шумовий та світловий вплив, накопичення відходів, порушення режимів тиші й сезонних циклів дикої фауни. У таких умовах актуальність теми зумовлюється потребою узгодити рекреаційне використання з головною метою охорони природи, забезпечивши збереження біорізноманіття та підтримання екосистемних послуг, які є критичними для якості життя населення, стабільності водного балансу, регулювання мікроклімату та зниження ризиків природних загроз. Водночас туристична діяльність у межах природоохоронних територій може стати інструментом екологічної освіти, підтримки наукового

моніторингу та залучення ресурсів на охоронні заходи, якщо вона спирається на чіткі правила відвідування, планування потоків, облаштування маршрутів і постійну оцінку навантаження на природні комплекси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В наукових публікаціях, присвячених туризму і рекреації на природоохоронних територіях, провідним мотивом виступає поєднання природоохоронної мети з соціально економічними потребами територій, які приймають відвідувачів [1-10]. С. Мельниченко і Т. Микицей розглядають туризм як один із чинників відновлення природних заповідників у нашій країні, акцентуючи, що рекреаційна активність може підтримувати відбудову та відновлювальні заходи за умови чітких правил і наявності управлінського контролю [1]. Н. Коніщева і С. Ткачова системно аналізують шляхи сталого розвитку туризму на територіях національних природних парків, зосереджуючись на управлінських механізмах, які дозволяють поєднати природоохоронні завдання з рекреаційною функцією [2]. С. Коротун і М. Яковишина розглядають особливості використання природоохоронних територій у туристичній діяльності нашої країни і Республіки Польща, пропонуючи порівняльний погляд на організаційні практики та проблеми [3]. І. Замула і Д. Кирилюк акцентують увагу на розвитку екологічного туризму в нашій країні, розглядаючи його як напрям, що поєднує природоохоронні цінності з освітньою складовою та відповідальною поведінкою відвідувачів [4].

Мета дослідження полягає у визначенні та обґрунтуванні управлінських підходів, які забезпечують узгодження рекреаційного використання природоохоронних територій із завданнями їх охорони в контексті сталого розвитку. Об'єктом дослідження являються процеси організації туризму і рекреації на природоохоронних територіях та їхній вплив на природні комплекси і соціально-економічні практики.

Результати

Природоохоронні території виконують освітню й культурну функцію, формують екологічну відповідальність, стимулюють розвиток природничих досліджень, а також можуть забезпечувати фінансові надходження на охоронні заходи. Водночас без системного управління не рідко виникають деградація рослинного покриву, ерозія ґрунтів, турбування тварин у періоди розмноження, поширення інвазійних видів, накопичення відходів, конфлікти між групами відвідувачів та місцевими громадами. Таким чином, актуальність теми полягає у формуванні підґрунтя для моделей відвідування, де пріоритетом являється збереження природи, а рекреація стає інструментом підтримки охорони, освіти та відповідального споживання природних благ (табл.1).

Таблиця 1

Ключові складові сталого туризму і рекреації на природоохоронних територіях

Складова	Що саме вона захищає	Типові помилки, які швидко шкодять природі	Показники для оцінювання результатів
Природоохоронний пріоритет	Оселища рідкісних видів, місця гніздування, водно-болотні ділянки, природні процеси відновлення рослинності	Доступ без обмежень у період розмноження, хаотичні стежки, вогонь поза дозволеними місцями, годування тварин, вихід за межі маршрутів	Динаміка чисельності чутливих видів, частка порушень, стан рослинності вздовж стежок, кількість пожежонебезпечних інцидентів
Управління потоками	Перевантажені ділянки, які не	Орієнтація лише на зростання кількості	Пікова щільність на маршрутах, середній час

відвідувачів	встигають відновлюватися, зони з крихкими ґрунтами та схилами	відвідувачів, відсутність маршрутизації, реклама без підготовки інфраструктури, ігнорування погодних ризиків	перебування, кількість конфліктів між групами, частота ремонтів стежок
Освітня складова і комунікація	Екологічна культура відвідувачів, зниження кількості порушень, повага до правил охорони	Складні тексти без конкретики, відсутність пояснення причин заборон, суперечливі повідомлення, недоступність інформації для різних груп	Рівень обізнаності за опитуваннями, зниження частки сміття і пошкоджень, зростання участі в екскурсіях та волонтерстві
Інфраструктура мінімального впливу	Ґрунти, прибережні смуги, вологі ділянки, місця огляду з високою концентрацією людей	Будівництво у чутливих місцях, надмірна кількість споруд, неправильне водовідведення, яке посилює ерозію, відсутність обслуговування	Стан покриття стежок, кількість аварійних ділянок, чистота локацій, витрати на ремонт і прибирання
Нагляд і відповідальність	Дотримання режимів охорони, зменшення браконьєрських ризиків, безпека відвідувачів	Формальні правила без контролю, вибіркоче застосування санкцій, брак персоналу у пікові періоди, відсутність планів реагування	Кількість порушень і повторних порушень, час реагування на інциденти, статистика травматизму, рівень довіри відвідувачів і громади

Сформовано авторами

Для сталого розвитку важливі зонування, проектування маршрутів, керування сезонністю, а також підхід до так званої пропускнуої спроможності, коли оцінюють не лише кількість людей, а й характер активностей, тривалість перебування, погодні умови, стан ґрунту та чутливість конкретних оселищ. Разом із цим безпека відвідувачів являється не менш важливою, оскільки травматизм, заблукання або пожежні інциденти одразу створюють тиск на природу та на ресурси управління. Тому сучасне управління рекреацією поєднує інженерні рішення мінімального впливу, поведінкові інструменти, роботу гідів, а також чітку систему дозволів, обмежень і відповідальності, яка є зрозумілою для людей і реально виконується (табл.2).

Таблиця 2

Зонування природоохоронних територій і правила відвідування

Тип зони	Режим доступу	Дозволені активності	Недопустимі дії	Комунікація і контроль
Заповідна зона	Доступ за дозволом, не рідко із супроводом, із сезонними обмеженнями	Наукові спостереження, охоронні заходи, окремі освітні візити малими групами	Будь-яке самовільне сходження зі стежок, шумні події, підгодовування тварин, збирання рослин, використання дронів без дозволу	Перепустки, журнали відвідувань, інспектори, пояснення причин обмежень, санкції за порушення

Регульована рекреаційна зона	Доступ відкритий, але з правилами і лімітами у піки	Піші прогулянки, спостереження за природою, екскурсії, фотографування, веломаршрути за розділення потоків	Рух поза маршрутами, нічні вечірки, купання у чутливих водоймах, вогонь поза визначеними місцями	Навігація, інформаційні стенди, гіді, ліміти відвідувань, тимчасове закриття перевантажених ділянок
Зона стаціонарної рекреації	Доступ найменш обмежений, концентрація сервісів у визначених локаціях	Центр відвідувачів, короткі прогулянки, пікніки у визначених місцях, освітні програми	Стихійні стоянки, паркування на трав'яних ділянках, залишення відходів, гучна музика поруч із природними ядрами	Квитки або реєстрація, прибирання, контроль шуму, швидкий канал зворотного зв'язку
Буферна зона і прилеглі території	Доступ відкритий, правила узгоджуються з громадою	Маршрути поза чутливими ядрами, культурні і природні програми, локальні тури, садиби і ремесла	Самовільні заїзди транспорту, полювання, незаконні вирубки, забудова у чутливих місцях	Угоди з громадами, спільні правила, маркування меж, програми підтримки локального бізнесу

Сформовано авторами

Разом із цим сталий розвиток передбачає, що дохід від туризму не перетворюється на стимул максимізувати потік будь-якою ціною, а спрямовується на підтримку охоронних заходів, благоустрій, освіту, місцеву зайнятість та якість сервісів. Не рідко конфлікти виникають тоді, коли правила охорони сприймаються як заборони без компенсацій і без участі громади у прийнятті рішень. Тому важливо формувати підґрунття для справедливих моделей, де є прозорі платежі, зрозуміле призначення коштів, підтримка малого бізнесу, розвиток місцевих гідів, ремесел і гостинності, а також партнерство з державними органами влади щодо контролю незаконних практик (табл.3).

Таблиця 3
Соціально-економічні моделі, які підтримують сталий розвиток природоохоронних територій

Модель доходів і організації	Як працює на практиці	Переваги для природи і громади	Умови сталості і прозорості
Квитки та цільові збори	Вхід оплачується, частина коштів спрямовується на охорону, прибирання, ремонт стежок і освіту	З'являється стабільний ресурс на охоронні заходи, легше планувати персонал і інфраструктуру	Публічні звіти, зрозуміла структура витрат, участь громади у визначенні пріоритетів
Ліцензовані гіді і туроператори	Дозволи видаються тим, хто пройшов навчання, дотримується правил і працює у визначених зонах	Зменшення порушень, якісна інтерпретація природи, підтримка місцевої зайнятості	Регулярне навчання, чіткі стандарти поведінки груп, механізм скарг і перевірок
Партнерства з місцевим бізнесом	Бізнес підтримує інфраструктуру або охорону, натомість отримує право на обмежені послуги у визначених місцях	Розвиток громади, інвестиції у сервіс, зниження тиску на ядра через концентрацію послуг	Договори з екологічними умовами, обмеження потужностей, аудит впливів, санкції за порушення

Волонтерські програми і екотуризм підтримки	Відвідувачі долучаються до догляду за стежками, прибирання, наукових спостережень під наглядом фахівців	Підсилення охорони, формування відповідального ставлення, зменшення витрат на прості роботи	Інструктаж, супровід, чіткі завдання, страхування, оцінювання ефекту
Технологічні інструменти управління	Реєстрація відвідувань, аналітика потоків, попередження про завантаженість, у складних випадках технології на базі штучного інтелекту для аналізу даних	Краще планування, швидше реагування, зниження перевантаження окремих локацій	Правові правила обробки даних, мінімізація збору персональних даних, поєднання з польовим контролем

Сформовано авторами

Таким чином, туризм і рекреація на природоохоронних територіях у траєкторії сталого розвитку мають розглядатися як керований процес, у якому збереження біорізномананіття та природних режимів є пріоритетом, а доступ відвідувачів організовується через зонування, правила поведінки, інфраструктуру мінімального впливу, прозоре фінансування охорони природи та постійне оцінювання навантаження з подальшим коригуванням управлінських рішень, що разом із цим надає громадам легальні економічні вигоди і підсилює екологічну культуру.

Висновки

Таким чином, постає завдання сформувані підґрунття для моделі, у якій економічні вигоди від відвідування не суперечать природоохоронним цілям, а підтримують їх через справедливий розподіл доходів, розвиток місцевого підприємництва, створення робочих місць та підвищення якості сервісів. Для цього необхідні зрозумілі механізми взаємодії адміністрацій територій, місцевого самоврядування, бізнесу та громадськості, а також послідовна позиція державних органів влади щодо режимів охорони, інфраструктури мінімального впливу й контролю за дотриманням правил. Разом із цим на актуальність впливають кліматичні зміни, які змінюють сезонність, підвищують пожежну небезпеку та загострюють проблему дефіциту води, що робить управління відвідуванням ще складнішим і відповідальнішим. Відтак, це питання напряму пов'язане зі сталим розвитком, оскільки охоплює одночасно екологічну складову, економічну життєздатність і соціальну справедливість, а також вимагає переходу від ситуативних рішень до системного планування, де пріоритетом являється збереження природної спадщини при наданні якісних можливостей для рекреації теперішнім і майбутнім поколінням.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мельниченко, С. В., & Микицей, Т. Д. Туризм у відновленні природних заповідників України. *Acta Academiae Beregsasiensis: Geographica et Recreatio*, 4, 2024. 46-61
2. Коніщева, Н. Й., & Ткачова, С. С. Шляхи сталого розвитку туризму на територіях національних природних парків. *Інновації та технології в сфері послуг і харчування*, 2, 2020. 23-34
3. Коротун, С. І., & Яковишина, М. С. Особливості використання природоохоронних територій у туристичній діяльності України і Республіки Польща. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування, Серія Сільськогосподарські науки*, 2 (74), 2016. 163-170

4. Замула, І. В., & Кирилюк, Д. Р. Розвиток екологічного туризму в Україні. *Економіка, управління та адміністрування*, 2 (104), 2023. 3-9
5. Особливості управління підприємствами в умовах глобальних викликів : монографія / за заг. ред. О.В. Зибаревої. Чернівці : Технодрук, 2016. 320 с., С. 29-97
6. Живко, З., Шевченко, Н., & Леськів, Г. Особливості визначення ролі лідера в системі управління проєктами через сучасні технології оцінки його діяльності . *Цифрова економіка та економічна безпека*, (5 (20),2025. 261-265
7. Штангрет А., Силкін О. Безпекові аспекти управління персоналом в умовах гіпердинамічного зовнішнього середовища. № 9(37), 2024. *Наукові інновації та передові технології*. С. 227-237. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-9\(37\)-227-237](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-9(37)-227-237)
8. Воробйова, О. А. Екологічний туризм як чинник сталого розвитку природно-заповідних територій. *Екологічні науки*, 2, 2012. 119-129
9. Штангрет А., Силкін О., Шляхетко В. Трудова міграція як зовнішня загроза для кадрової безпеки підприємства. № 10(38), 2024. *Наукові інновації та передові технології*. С. 190-201. [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-10\(38\)-190-201](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-10(38)-190-201)
10. Зибарева О.В., Палагнюк С.Ю. Інтеграція цифрових трансформацій в систему управління конкурентними перевагами підприємства. *Ефективна економіка*. 2025. №6. URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/6748>